

*Božo Novak**

Smrtna presuda građanskome novinarstvu

Povijest novinarstva

Prvi dio: Novinarstvo u Hrvatskoj uoči i za vrijeme Drugog svjetskog rata

Summary

Author is analyzing journalism in Croatia before and during the World War II explaining how media were under the strict control of different governments: Royal Yugoslavia or fascist Independent Croatian Government.

Ustasha's Government was especially strict and prosecuted journalists, even more than Mussolini in neighboring Italy.

Author is describing in details which newspapers and radio stations were founded, who was the publisher and editor and what was the editorial policy. Published data are valuable for each historicist of journalism.

Ključne riječi: povijest, novinarstvo, Drugi svjetski rat, NDH, progoni i sloboda.

* Autor je doajen hrvatskog novinarstva, pisac više temeljnih djela iz povijesti novinarstva.

Banovina Hrvatska, kao znak propasti velikosrpske politike prema Hrvatima i početak skromnog rješavanja hrvatskog nacionalnog pitanja, osnovana je 26. rujna 1939. godine. Neposredno nakon toga počeo je, napadom Hitlera na Poljsku, 1. listopada 1943., Drugi svjetski rat.

Što je prethodilo osnutku Banovine Hrvatske i raspadu Kraljevine Jugoslavije te organiziranju NDH? Početak kraja Jugoslavije je Šestosiječanjska diktatura kralja Aleksandra 6. siječnja 1929. godine.

Godina 1928. presudna je i za položaj Hrvatske u Jugoslaviji, posebice za hrvatsko novinstvo. Te godine oštro se sučeljavaju dvije političke fronte. Na jednoj Seljačka –demokratska koalicija Radić-Pribičević, a na drugoj agresivna velikosrpska, dvorska politika kralja Aleksandra Karađorđevića. Koalicija Radić – Pribičević predlaže u lipnju 1928. da se kraljevina uredi na konfederacijskom načelu. Kraljev dvora odgovara atentatom na zastupnike HS-a u beogradskoj Skupštini 20. lipnja. Atentat je bio najavljivan u beogradskom tisku, a bili su ubijeni ideolog HSS-a Pavle Radić te političar, novinar i urednik zagrebačke *Narodne zaštite* dr. Đuro Basariček. Ranjeni su Stjepan Radić, dr. Ivan Pernar i Ivan Grandić. Stjepan Radić ubrzo je umro od posljedica ranjavanja. Počinju nemiri u Hrvatskoj. Na prosvjednike u Zagrebu puca policija i ubija trojicu, a ranjava 60 ljudi. Uhićeno je 160 osoba.

Manifestom od 6. siječnja 1929. kralj Aleksandar ukida Ustav i Narodnu skupštinu te uvodi diktaturu. Uvedena je preventivna cenzura i zabranjena svaka sloboda izražavanja. Ukidaju se sve političke stranke i njihova glasila. Informativni listovi kao što su *Jutarnji list*, *Obzor*, *Novosti*, *Večer*, *Novo doba* i drugi moraju pisati samo ono što odobri vlast. Donesen je novi Zakon o zaštiti države i provedene su izmjene u Zakonu o štampi. Uz kaznu do 20 godina zatvora za najteže suprotstavljanje diktaturi uvedena je i smrtna kazna. Blaže kazne iznose do 10 godina zatvora. Država se sada naziva Kraljevina Jugoslavija, koja se dijeli na devet banovina. Hrvatski krajevi nalazili su se u četiri banovine.

Za hrvatsko novinstvo počeli su najteži dani. Ono je bačeno 80 godina unatrag. Zakon o štampi iz 1929. godine bio je sličan propisima o cenzuri u Austriji prije 1848. godine. Hrvatsko novinarstvo našlo se u okolnostima gorim od uvedenih u fašističkoj Italiji u to vrijeme. Ubijeni su i kažnjeni teškim zatvorskim kaznama mnogi novinari, političari i građani koji su pružali otpor ovoj politici.

O prirodi terora nad Hrvatskom od 1928. do 1932. zanimljiva je usporedba sa žrtvama najžešćeg fašističkog terora koji je Mussolini

provodio u Italiji od 1929. do 1932. godine. U Hrvatskoj je ubijeno šest urednika novina: dr. Đuro Basariček, urednik *Narodne zaštite*; Stjepan Radić, urednik i suradnik mnogih listova kao što su *Hrvatska misao* i *Dom*; zatim Janko Mišić, omladinski urednik *Borbe*; Janko Šnajder, drugi urednik *Borbe*; dr. Milan Šufflaj, poznati albanolog i urednik pravaškog lista *Novo vrijeme* i suradnik *Hrvatskog prava*. Dvojica osuđenih na smrt: dr. Ante Pavelić, pokretač pravaških listova: *Starčević*, *Kvaternik* i *Hrvatski domobrani* te Gustav Perčec, novinar *Hrvatskog prava*, živote su spasili bijegom u Italiju. Bio je ubijen i predsjednik konzorcija Jugoštampe i direktor *Novosti* Antun Schlegel. Motivi ubojstva nikada nisu razjašnjeni. Prema nekima to je bila osveta zbog podupiranja diktature, a prema nekim indicijama u ubojstvo je bila umiješana beogradska tajna policija, koja je ubojstvom željela opravdati pojačan teror nad Hrvatskom. Ne navodim brojna druga politička ubojstva koja su tih godina počinjena u Hrvatskoj.

U Mussolinijevoj Italiji (koja ima 40 milijuna stanovnika prema 3,220 000 Hrvata u Jugoslaviji, prema popisu iz 1931. godine) podacima koje je iznijela Hannah Arendt u zapaženoj knjizi *Totalitarizam* (Politička kultura, Zagreb, 1996.), sudovi su za političke prijestupnike proglasili sedam smrtnih kazni, izrečeno je 257 kazni na 10 i više godina zatočeništva i 1.360 kazni do 10 godina. Bilo je uhićeno, i proglašeno nevinim 12 000 osoba. Premda nije za usporedbu, ali služi kao ilustracija: prema desetogodišnjoj bilanci terora u Kraljevini SHS, koji je izradila zagrebačka *Borba* 1928., doznajemo da je bilo izvršeno: 24 smrtne kazne nad ljevičarima, 600 političkih ubojstava, 30 000 političkih uhićenja, a 3000 ljudi moralo je emigrirati iz zemlje. Posljednji broj *Borbe* tiskan je 13. siječnja 1929. godine. Urednici tog lista bili su osuđeni na 5 do 12 godina zatvora. Diktatura je bila smrtna presuda Jugoslaviji, hrvatsko novinarstvo se upoznao s pravom prirodom diktatorskih režima. Naučilo je prepoznavati te režime te je spoznalo koliko su potrebni demokracija i tolerantno društvo za normalno obavljanje novinarskog posla.

Jugoslavija se kretala prema svojem kraju. Diktatura je iznijela na političku pozornicu tri hrvatska političara, koji će sljedećih godina utjecati na povijest Hrvatske i položaj novinarstva: **Dr. Vladko Maček**, koji je preuzeo vodstvo HSS-a i realizirao Banovinu Hrvatsku. **Dr. Ante Pavelić**, vođa ustaškog pokreta i poglavnik NDH, te **Josip Broz Tito**, tada funkcionar sindikata i čelnik Komunističke partije (KPJ) u Zagrebu, vođa antifašističke borbe i tvorac socijalističke Jugoslavije.

U sljedećim godinama do sloma Jugoslavije u travnju 1941. nekoliko pojava iziskuje posebnu pozornost. Dana 24. svibnja 1936. izlazi novi dnevnik, glasilo HSS-a *Hrvatski dnevnik*. List se tiska u 100 000 primjeraka. Takvu nakladu do tada nije imao nijedan hrvatski dnevnik. Odgovorni urednik je Oton Pupić. Od rujna iste godine list vodi dr. Ilija Jakovljević. U prvom broju list obavještava da u Hrvatskoj tih dana izlazi 16 dnevnika, 102 tjednika i 338 mjesečnika, ukupno 456 listova. Od njih je 60 katoličkih, a 32 lista su protukatolička.

Prije tog dnevnika, tijekom diktature, pojavio se samo jedan hrvatski dnevnik. Bila je to *Hrvatska straža*, zagrebački katolički informativni list. *Straža* izlazi od 2. srpnja 1929. godine. To je nasljednik prijašnjeg katoličkog dnevnika *Narodna politika*. List će se boriti protiv neprijatelja katolicizma i hrvatstva, a u njemu će „prevladavati ne polemčki, nego pozitivno-konstruktivni značaj“.

Banovina: poticaj novinarstvu

Nakon ponovne uspostave hrvatske samouprave - Banovine Hrvatske 26. kolovoza 1939. godine, najavljeni su i novi liberalniji propisi o tisku, udrugama i izboru narodnih zastupnika. Ali, na snazi su svi stari zakoni, npr. Zakon o zaštiti države. Beogradska vlada najavljuje da će „u jednom rđavom vremenu teško biti izraditi jedan potpuno novi Zakon o štampi“. U Jugoslaviji je u to vrijeme u koncentracijskim logorima bilo oko 3000 ljevičara i ostalih protivnika velikosrpske politike. Za njih je potkraj 1940. organiziran veliki koncentracijski logor u Kruščici. Vlast Banovine donosi amnestiju za političke osuđenike, ali ona nije zahvatila osuđene prema Zakonu o zaštiti države. Ista vlast je u noći od 30. na 31. ožujka 1941. dala uhititi vodeće hrvatske lijeve intelektualce, među kojima su urednici lijevih listova: Ognjen Prica, Otokar Keršovani i Božidar Adžija. Nisu bili pušteni iz zatvora tijekom kapitulacije Jugoslavije. Vlast NDH strijeljat će ih u srpnju 1941. godine.

Hrvatsko novinarstvo je sada u političko-administrativnom sustavu prvi put od 1919., kada su se odrekli i svojeg Hrvatskog novinarskog društva i postali članovi zajedničke organizacije koja se zvala Jugoslavensko novinarsko udruženje. Većina hrvatskih novinara bila je okupljena u Zagrebačkoj sekciji JNU-a. Sada se na izvanrednoj skupštini 9.

lipnja 1940. osniva posebno Društvo novinara Banovine Hrvatske. Skupština zahtjeva izmjenu Zakona o štampi te bolje uvjete rada novinara. Predsjednik novog društva je dr. Branko Sokolić, dotadašnji predsjednik Zagrebačke sekcije. Sokolić je bio komunalni kolumnist *Jutarnjeg lista*, a kao predsjednik Zagrebačke sekcije sredio je financije društva i spasio Novinarski dom od bankrota. Sekcija je 1921. imala 96 članova, a 1939. ima 132 redovita člana i 49 novinara pripravnika.

Iz kratkog razdoblja postojanja Banovine Hrvatske bilježimo porast listova, katoličkih, lijevih, i profesionalnih. U tome razdoblju raste i ilegalni tisak Komunističke stranke Hrvatske. Najvažniji je ilegalni politički tjednik, koji uređuje Šime Balen, urednik gospodarske rubrike *Hrvatskoga dnevnika*. Politički vjesnik tiska se od 24. lipnja 1940. Zbog ratnih okolnosti, podržavljena je Jugoslavenska radiofonija te Radio-Zagreb, koji je osnovan je 15. svibnja 1926. godine. Osnivač i prvi ravnatelj je dr. Ivo Štern. Sada radio ima više političkih i kulturnih informacija. Planira se pojačati njegovu snagu i osnovati nove postaje u Splitu, Dubrovniku, Sušaku i Osijeku. Novi ravnatelj je književnik Vladimir Kovačić. Radio-Zagreb ima 1940. gotovo 30.000 pretplatnika. Uoči rata direktor koncerna Jugoštampa je Ivo Mihovilović, koji je i glavni urednik lista *Novosti*. U drugom velikom zagrebačkom novinskom koncertu, Tipografiji, nakon smrti dr. Milivoja Dežmana 1940. ravnatelj je dr. Rudolf Maixner, a glavni urednik *Jutarnjeg lista* je Josip Horvat.

Vlast Banovine Hrvatske sastavila je 1940. i prvi popis tiska. U Banovini izlazi 487 raznih listova, od kojih u Zagrebu 373. Split ima 23, Dubrovnik 15, Osijek 13 listova. Izlazi 15 dnevnika, od kojih u Zagrebu 10, a po dva u Splitu i Osijeku te jedan u Sušaku. Neki listovi su prestali izlaziti kad je osnovana Banovina.

Izlazi 76 katoličkih listova i dva nova dnevnika: *Zagrebački list* (10. ožujka 1939.), čiji je prvi odgovorni urednik Ivan Grubiša, a uoči rata glavni urednik je Viktor-Anton Duišin, a odgovorni Oton Orešković. Drugi list je *Hrvatski glas* (21. ožujka 1941.), koji je slijednik *Hrvatske straže*. Odgovorni urednik je Danijel Ivanović, a glavni Janko Šimrak. Kadrovska slika novina je sljedeća: *Hrvatski narod* uređuje Franjo Leaković, *Novo doba* u Splitu don Vinko Brajević, a vlasnici *Hrvatskog glasnika* su Paško Kaliterna i dr. Josip Berković. *Primorske novine* na Sušaku uređuje Kazimir Vidas. Osječke dnevnike - *Hrvatski list* uređuje Josip Pavišić, a *Jugoslavensku zastavu* Šimo Perić.

Tisak u NDH

U nedjelju 6. travnja 1941. Jugoslaviju su napale sile Osovine, a kapitulirala je 17. travnja. Radio-Zagreb prvi je rano ujutro 6. travnja objavio da je Jugoslavija u ratu. Dana 10. travnja proglašena je nakon njemačko-talijanske okupacije Nezavisna država Hrvatska. Toga dana nakon 106 godina prestaje postojati građansko novinarstvo Hrvatske.

Hrvatska prolazi kalvariju Drugog svjetskog rata pocijepana na dvije fronte, jednako kao i hrvatsko novinarstvo. Podjele su drastične. Svaka strana u onoj drugoj vidi samo neprijatelja kojeg treba uništiti.

Početak rata prva se oglasila Radiopostaja Velebit emitirajući iz fašističke Italije. U prvom proglašenju budućeg poglavnik NDH, dr. Ante Pavelić, najavljuje se da je „došao čas oslobođenja“. Ustaški pokret stavio se uz bok Mussolinija i Hitlera kojima se više nitko ne može oduprijeti, a koji jamče „naše oslobođenje, našu pobjedu, našu slobodu i našu Nezavisnu državu Hrvatsku.“ Nova junačka Hrvatska ostvarit će se u „okviru majke Italije“. Najavljuje se i oslobađanje od „otrcanih tradicija Matije Gupca i Stjepana Radića a čete hrvatskih ustaša stat će, rame uz rame, s bataljunima crnih košulja“.

Preuzimanjem vlasti 10. travnja 1941. ustaški aktivisti su najprije preuzeli Radio-Zagreb da bi preko njega proglasili uspostavu NDH. Zatim su preuzeli vodeće novinske kuće, ukinuli predratne listove i pokrenuli svoje.

Pavelić je prije preuzimanja vlasti izrekao smrtnu presudu hrvatskome građanskom novinarstvu. U brošuri „Hrvatsko pitanje“ iz 1936. napisao je: “U židovsko-slobodnozidarskim rukama nalazi se u Hrvatskoj sveukupno novinstvo...To novinstvo služi prije svega tome, da se bori izravno ili neizravno protiv pokreta za hrvatsku nezavisnost. Židovsko slobodnozidarsko novinstvo neprekidno napada Njemačku, njemački narod i nacionalsocijalizam“.

U poglavnikovoj poruci domovini 1940. o novinstvu stoji: “Novinstvo i tisak, što je do sada kvarilo hrvatska pokoljenja i odnarođivalo ih, bit će zabranjeno i uništeno.“ U svojoj programskoj knjizi *Strabote zabluda* tvrdi: “Fašizam nije danas više samo jedna forma vladavine kakva je uvedena u Italiji, nego je tim imenom označena jedna izvorna ideja novog narodnjačtvenog uređenja države. Naravno, fašizam je morao

najprije odstraniti demokraciju koja se je pokazala nedoraslom i nesposobnom dok se rve sa boljševizmom...“

Slaveći petnaestu godišnjicu ustaškog pokreta, godine 1944. reći će: „Mi stojimo iza Führera. Mi stojimo na načelima nacionalsocijalizma, ustaštva“.

Prvi zakonski akti NDH bili su kopija naci-fašističke ideologije protiv ljudskih prava i sloboda, posebice onih koji su bili upereni protiv slobode misli i novinstva. Tako se već nekoliko tjedana nakon preuzimanja vlasti u Zakonskoj odredbi za obranu naroda i države na smrtnu kaznu osuđuje svatko tko „povrijedi čast i životne interese hrvatskog naroda i NDH“. A u Zakonskoj odredbi o prijekom sudu stoji da svatko tko pisanjem, tiskanjem, izražavanjem ili širenjem knjiga, novina proglašava, letaka ili slika radi protiv vlasti, ili iznosi lažne tvrdnje, tko drži kod sebe letak, knjigu ili novine protiv državnog poretka bit će stavljen pred prijeki sud, a kazne su ili oslobođenje ili smrtna kazna. Prvih godina postojanja NDH te presude donosili su prijeki sudovi, a poslije se izvršavala kazna na temelju odluke redarstva. Hrvatski narod i drugi dnevници donosit će do pred kraj rata priopćenja o stotinama strijeljanja i vješanja, čak i za držanje nekog letka ili antifašističkih novina. Slijedilo je zakonodavstvo o rasnoj pripadnosti. Određuje se tko je Židov, a tko Ciganin. Zabranjen je brak između Židova i Hrvata koji su arijeuskog podrijetla. Proglašena je i odredba o posebnoj žutoj traci koju će nositi Židovi. Ukinuta je cirilica. Srbi i Židovi morali su napustiti stanove u sjevernim dijelovima grada. Određen je policijski od šest ujutro do devet navečer, kojim se ograničilo slobodno kretanje gradom Židovima i Srbima. Neko vrijeme Srbi su trebali nositi plave trake. Novim zakonskim aktima počela je pljačka židovske i srpske imovine. U studenome 1941. donesena je odluka o upućivanju nepoćudnih osoba u „saborne, radne logore“.

Službeni dnevnik proglašene države postaje *Hrvatski narod*. List pod istim imenom izdavao je Mile Budak, legalno u ožujku 1939. godine. Poslije je bio zabranjen. Ravnatelj lista je Matija Kovačić, a glavni urednik Tias Mortigija. Drugi dnevnik, *Novi list*, poslije je nazvan *Nova Hrvatska*. Glavni urednik mu je Ante Oršanić. Radio-Zagreb postaje Hrvatski krugoval. Ravnatelj mu je Radovan Latković. Od tjednika najvažniji je *Spremnost*. Pokretač i ideolog lista bio je Ivo Bogdan. Najduže mu je glavni urednik bio Tias Mortigija.

Značajan tjednik su *Nedjeljne vesti* –informativni list koji od 8. prosinca izdaje Hrvatsko novinarsko društvo. Odgovorni urednik mu je

Antun Šenda, a glavni Antun Jedvaj. U NDH nastavila su izlaziti tri lista iz Jugoslavije. To je kao prvo *Hrvatski list* u Osijeku. Njegov predratni glavni urednik Matija Kovačić sada je ravnatelj *Hrvatskog naroda*. Drugi list su *Narodne novine*, koje su nastavile izlaziti, a da nisu spomenule početak rata i postaju službeni list Države Hrvatske. Glavni urednik je Jure Pavičić. Treći je katolički dnevnik *Hrvatski glas*, nastavljač *Hrvatske straže*. Ima novog glavnog urednika Ivana Cerovca, ali izlazi samo do kolovoza 1941. kada je ukinut. U Splitu je *Novo doba* prestalo izlaziti nakon što je Pavelić Rimskim ugovorima darovao Dalmaciju Mussoliniju. Tada u Splitu izlazi *San Marco*, pa *Il popolo di Spalato*. Iz popisa listova iz 1942. vidi se da je u NDH tada izlazilo 140 tiskopisa. Od toga 8 dnevnika, 25 tjednika u Zagrebu i 17 u pokrajini. Glavna ustaška glasila su :*Ustaša*, kojem je glavni urednik Mijo Bzik, zatim *Ustaška mladež*, s glavnim urednikom Vinkom Kosom. Mjesečnik *Ustaškinja* uređuje prof. Silva Radaj, *Vjesnik ustaške vojnice* mjesečnik je tih postrojba.

Čim je stupio na dužnost ravnatelj nekadašnjeg Radio-Zagreba najavio je da će iz programa biti izbačeni svi „židovski i srpski autori“. Program će biti prilagođen potrebama NDH i naci-fašističkih saveznika. Uvedene su nove kulturne i prosvjetne emisije. Povećana je snaga postaje na KW. Nova radijska postaja pokrenuta je 1942. u Dubrovniku. Ravnatelj je Ivo Peko. Radijska postaja Osijek pokrenuta je 1943. godine. Ravnatelj je bio dr. Mladen Kabalin. Potkraj 1943. na području NDH bilo je 88 330 pretplatnika. Radijski prijammnik mogle su imati samo osobe od državnog povjerenja.

Upute za pisanje

Informativna agencija Hrvatski dojavni ured *Croatia* pokrenuta je 24. siječnja 1942. i imala je 70 zaposlenih. Prvi nadstojnik bio je Ivan Degrel. Nadzor nad tiskopisom i radijskim postajama, kao i ovlast za postavljanje urednika imao je najprije Otsjek za novinstvo predsjedništvu vlade, a zatim Glavno ravnateljstvo za promidžbu.

Organizaciji promidžbe NDH posvećuje najveću pozornost. A. Pavelić će to ovako izraziti: „Promičba – mi smo joj dali tu lijepu rieč, prije se upotrebljavala jedna ružnija - propaganda - jest uvijek, napose u vrieme

rata, oružje baš takovo kao i topovi i kao puške. I mi znamo da se neprijatelj tim oružjem baš u zadnje vrijeme i najjače služi.“

Mehanizam i ciljevi ustaške promidžbe najsustavnije su obrađeni u „Spomen – knjizi prve obljetnice Nezavisne države Hrvatske, 10. IV. 1941. – 10. IV. 1942“ gdje piše:

„...da su Predsjedništvo vlade NDH Zakonskom odredbom o podjeli ministarstva na odjele i o djelovanju odjela, od 24. lipnja 1941. pri Predsjedništvu vlade osnovali Državni izvještajni i promičbeni ured.

Trebalo je, dakle, nekoliko mjeseci dok se taj ured nije potpuno ustrojio i potpao pod ovlast Predsjedništva vlade.

Zakonskom odlukom o Državnom izvještajnom i promičbenom uredu od 21. siječnja 1942. djelokrug tog ureda obuhvaća sljedeće:

1. Neposredno i preko Hrvatskog dojavnog ureda Croatia usmjerava rad i djelovanje cjelokupnog novinstva na području Nezavisne države Hrvatske te nadzire rad i djelovanje novinstva.
2. U suradnji s Ministarstvom unutarnjih poslova i Ustaškom nadzornom službom provodi cenzuru svih časopisa, novina i tiskopisa, koji izlaze na području NDH i koji se unose iz inozemstva, osim navedenih u točki 3.
3. Izdaje dozvole za izlaženje i raspačavanje svih vrsta časopisa i tiskopisa, osim školskih knjiga, službenih izdanja tiskopisa Hrvatske državne tiskare i izdanja državnih oblasti, ustanova i zavoda.
4. Propisuje mjere kojima se sprečava širenja zabranjenih tiskopisa.
5. Izdaje dozvole za obavljanje poslova urednika i nakladnika povremenih tiskopisa.
6. Nadzire svekoliku proizvodnju domaćih slikopisa na području države u sadržajnom, tehničkom i trgovačkom pogledu, kao i da nadzire dobavljanje stranih slikopisa, i njihovo prikazivanje u zemlji.
7. U suradnji s Ministarstvom unutarnjih poslova, Ministarstvom nastave i Ustaškom nadzornom službom provodi cenzuru slikopisa, koji se proizvode na području NDH i unose iz inozemstva.

8. Izdaje i oduzima dozvole za rad na slikokaznim, slikopisnim, tiskarskim, nakladnim, oglasnim i sličnim posebničkim poduzećima.
9. Nadzire proizvodnju, uvoz i izvoz gramofonskih ploča.
10. Izdaje dozvole za otuđivanje i davanje u zakup tiskarskih i slikokaznih poduzeća.
11. Odobrava priređivanje svih vrsta izložbi na državnom području i u suradnji s mjerodavnim ministarstvima nadzire njihovo izvođenje.
12. Odobrava ustanovama, našim državljanima i državnim pripadnicima priređivanje izložbi u inozemstvu.
13. Obavlja opću putničarsku promidžbu.
14. U suradnji s mjerodavnim ministarstvima, odnosno ustanovama priređuje kongres od međunarodne važnosti i organizira kulturnu suradnju NDH s inozemstvom.
15. Ustrojava i nadzire državne zavode, Hrvatski krugoval, Hrvatski slikopis (Croatia film) i Hrvatski dojavni ured Croatia, prema propisima zakonskih odredaba o njihovu osnutku i radu.
16. Usmjerava svekoliku promidžbenu djelatnost, koju provode pojedine javne ili privatne ustanove i država.
17. Potiče uređenje tiska, novinstva, krugovala, slikopisa, nakladnog i oglasnog prostora putem zakona.

Svim novinama i radiju dostavljen je popis autora, a „koji su bili prožeti izrazitim antihrvatstvom“. Sva ta imena su bila zabranjena. Židovi su bili generalno isključeni iz hrvatske kulture, prosvjete i novinstva. „Arijeviski paragraf „ bio je temeljito primijenjen na kulturu, umjetnost, prosvjetu i novinstvo. Posebno je bilo zabranjeno pisati o Međimurju. Vlast NDH je prešutno odobrila mađarsku okupaciju tog dijela hrvatskoga područja. Bilo je zabranjeno objavljivati oglase za učenje engleskoga jezika.

Program uništenja Židova i Roma uz teror nad Srbima i hrvatskim antifašistima bila je glavna tema potpore novinstva režimu. U *Hrvatskom narodu* bit će objavljeno da „u Hrvatskoj nema mjesta strancima. Srbima i Židovima je zauvijek odzvonilo. Srba i Židova niti može biti, niti će ih biti, jer za to jamči hrvatska vojska i hrvatski Ustaše“. Uhićeni su predstavnici srpskih političkih stranaka, Srbi otjerani iz elitnih dijelova Zagreba, slijedilo je njihovo preseljenje u Srbiju, a zatim su osnovani prvi

koncentracijski logori za Židove i Srbe. Prvi logori su bili: Danica kod Koprivnice, pa Jadovno kod Gospića. Slijedili su logori Jasenovac i Gradiška. Jedan logor za Srbe i Židove bio je osnovan i na Pagu. Ukinut je naziv srpsko pravoslavna vjera i preimenovan u „grčko-iztočnu vjeru“. Na području NDH bilo je uoči rata 577 pravoslavnih svećenika. Za NDH ubijeno ih je 217, a deportirano u Srbiju 334. Od osam episkopa, ubijena su trojica. Krajem 1941. na teritoriju NDH više nije bilo pravoslavnih svećenika.

Prema njemačkim statistikama Hrvatska ima 6 996 729 stanovnika. U njoj je živjelo 1 884 000 Srba, a bez Muslimana, Hrvati su sačinjavali 51,5 posto ukupnog stanovništva.

Novinarstvo je za trajanja NDH bilo u složenom položaju. Najprije je izvršena čistka novinara iz razdoblja Banovine Hrvatske. Iz arhiva stare građe u Hrvatskom novinarskom društvu (HND) vidimo da je dio novinara odmah ostao bez posla, a više od polovice nije bilo uključeno u novo društvo. Opet je novinarskom udruženju vraćeno povijesno ime Hrvatsko novinarsko društvo, ali ne i demokratska načela na kojima je društvo osnovano 1910. godine. Od članova Društva Banovine Hrvatske, 66 je bilo prekriziženo, a 81 novinar je mogao dalje raditi. Bila je to prva radikalna čistka u hrvatskome novinarstvu. Prva skupština društva u NDH održana je 16. srpnja 1941. Predsjednik je bio Matija Kovačić. Prema Pavelićevoj odluci novinarsko društvo postala je „stališka organizacija u sklopu Ustaškog oslobodilačkog pokreta“.

I na novinarstvo je primijenjen „rasni paragraf“. Prema pravilniku HND član Društva mogao je biti samo pojedinac koji je „državljanin NDH, i ARIJEVAC u smislu zakonske odredbe o zaštiti krvi i čast hrvatskoga naroda i da nije u braku s nearijevskom osobom“. No, ni unatoč tako teškim propisima novinarstvo NDH nije bilo ideološki monolitno. Bilo je unutarnjih neraspoloženja i otpora. Nisu svi podupirali državnu politiku. Najsretniji su bili oni koji nisu radili u političkim rubrikama. Neki su radili i za antifašistički pokret. Kada su bili otkriveni, bili su javno obješeni.

Pavelić i NDH objavili su 12. prosinca 1941. rat SAD-u i Velikoj Britaniji. Nešto prije, 15. lipnja iste godine Hrvatska je pristupila Trojnom paktu, koji je zaključen između Njemačke, Italije i Japana. Pristupila je i Paktu protiv Komunističke internacionale.

Tim pristupom Hrvatska se uključila u Hitlerove ratne napore protiv SSSR-a i pridružila se Hitlerovom planu zauzimanja životnog

prostora na Istoku. Pavelić je ponudio da hrvatski kralj postane vojvoda Spaleta iz talijanske savojske kuće. Trebao se nazvati kralj Tomislav Drugi.

U totalitarnom sustavu kakav je uspostavio režim Ante Pavelića, nikakva kritika, poglavito kontrolna funkcija novinarstva nije mogla postojati. Sve je ovisilo o odlukama državnog vrha. Novinarstvo je moralo poduprijeti svaki politički postupak vlade. Kritička razmišljanja su postojala, posebice nakon poraza Hitlerove vojske kod Staljingrada krajem 1942. naročito zbog žrtava hrvatske vojske u sastavu Hitlerovih osvajačkih planova. O tome su mi ostavili svjedočanstva neki urednici vodećih hrvatskih novina NDH. Čak će i *Hrvatski narod* u uvodniku, koji je napisao ravnatelj prof. Marko Čović, u povodu otvorenja Drugog fronta 6. lipnja 1944. postaviti pitanje: “Što će biti s nama ako naši sadašnji saveznici razbiju i unište invazionističke snage, a što ako druga strana bude jača.” Neslobodno i nekritično novinarstvo nije moglo pomoći da se tadašnja hrvatska politika snalazi u vremenu. Time je na svoj način pridonijelo da i ova Hrvatska u Drugom svjetskom ratu bude opet poražena zemlja sa svim kobnim posljedicama.¹

U posljednjem vodstvu novinarske organizacije u NDH bila su 23 novinara i urednika. Šestorica su napustila Hrvatsku i živjeli su u inozemstvu. Jednako toliko novinara živjelo je u zemlji, ali se nisu mogli baviti novinarskim zvanjem. Petorica su izgubila život: dvojicu je na smrt osudila Titova vlast, jednog su ubili Nijemci, a dvojica su nestala u povlačenju potkraj rata iz Hrvatske. Dva novinara bila su osuđena na vremenske kazne zatvora. Samo četvorica, od svih, nastavila su raditi u listovima Titove Jugoslavije.

Završeno je razdoblje tiskovnog i radijskog novinarstva NDH. U velikoj koloni izbjeglica koja je iz Zagreba krenula prema austrijskoj granici i prema životu u emigraciji, ali također prema Bleiburgu i Križnome putu, 6. svibnja 1945. nalazili su se i mnogi novinari. Prema nepotpunim podacima, od 251 novinara-člana Hrvatskog novinarskog društva NDH te pripadnika promidžbenog aparata NDH, njih oko 140 napustilo je Hrvatsku. Većina je nastavila živjeti u emigraciji. Neki nisu bili te sreće. Engleske vojne vlasti vratile su ih u Jugoslaviju i većina njih je na sudskim procesima osuđena na smrtnu kaznu.

¹ U sljedećem broju nastavljamo s pregledom antifašističkog i komunističkog tiska za vrijeme Drugog svjetskog rata.

Literatura

Horvat, Josip: *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2003.

Novak, Božo: *Hrvatsko novinstvo u 20. stoljeću*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.

Almanah hrvatskog tiskarstva, nakladništva, novinstva, knjižarstva i bibliotekarstva, Horizont press Zagreb, 1997.

